

PODOBE ELEKTRONSKE DEMOKRACIJE¹

Povzetek: *Pojem "elektronska demokracija" je v znanstvenem in tudi vsakdanjem političnem diskurzu prisoten že vsaj tri desetletja, v slovenskem prostoru pa se zaenkrat pojavlja z nekoliko zamude, vendar zelo hitro. Članek spremlja pojem elektronske demokracije skozi čas in pokaže, da so številne ideje, ki so se vključevale v njegov razvoj, ne le izjemno kompleksne, ampak v mnogih ozirih tudi izključujoče. Analiza značilnosti elektronske demokracije se zaradi te obsežnosti omejuje le na specifičen del idej, in sicer na tiste, ki zadevajo medsebojno prepletene procese komuniciranja in javnega delovanja. Osrednje vprašanje, s katerim se ukvarja, pa je: Ali smo z razmahom sodobnih informacijskih in komunikacijskih tehnologij bliže uresnitvi nekaterih zahtevnih predpostavk demokratičnega življenja?*

Ključni pojmi: *elektronska demokracija, politična participacija, komunikacijske tehnologije, računalniško posredovano komuniciranje, elektronska javna sfera*

Vloge, ki jo v družbenih procesih igrajo tehnologije, niso bile vedno v ospredju znanstvenega raziskovanja. Kot pravi Feenberg (1999), so filozofija ter družboslovne in humanistične vede dolgo pozabljale na to pomembno področje. Več pozornosti so tem vprašanjem namenile šele, ko so se v drugi polovici 20. stoletja razmahnile nove telekomunikacijske in infomacijske tehnologije. S pojavom novih komunikacijskih kanalov v sredini sedemdesetih let, kot denimo kabelske televizije, računalniških omrežij in podobno, je začela človeška domišljija graditi kompleksne podobe in obete o prihodnosti. Nove komunikacijske tehnologije so se zaradi preproste uporabe in fleksibilnosti zelo kmalu uveljavile tudi v človekovem vsakdanjem življenju, obenem pa so zaradi številnih možnosti, ki so jih ponujale, uporabnikom predstavljale ustvarjalni izziv. Del predstav, ki so se tako oblikovale v znanstvenem raziskovanju in tudi v bolj preprostih, publicističnih refleksijah, lahko zajamemo z izrazom - "elektronska demokracija".

Prispevek novih komunikacijskih tehnologij - kakršenkoli že je - se zagotovo kaže vsaj v spremembah, ki jih prinašajo v obstoječe načine komuniciranja in par-

* Dr. Tanja Oblak je raziskovalka na Centru za raziskovanje družbenega komuniciranja na Fakulteti za družbene vede.

¹ Besedilo združuje ključne teze in ugotovitve doktorske disertacije z naslovom "Podobe elektronske demokracije: komunikacijske tehnologije in spremembe v komunikacijskih in participacijskih procesih".

ticipacije, zato se sprašujemo, v kolikšni meri se je zaradi uporabe novih komunikacijskih tehnologij spremenila narava komuniciranja in participacije? Kako so se spremenile značilnosti, pogoji, okoliščine in posledice teh dveh osrednjih sestavin družbenega življenja? Oba zadnja pojma je težko jasno ločiti, kajti komuniciranje že implicira neko vrsto participacije, vendar pa je za pričujoči problem analitična razmejitev nujna, saj je le tako mogoče dovolj sistematično raziskati pomen in učinke sodobnih tehnologij v teorijah in tudi v praktičnih poskusih. V pričujočem besedilu se ne omejujem na en sam teoretski okvir, vendar pa tudi ne razvijam kakšne eklektične teorije o elektronski demokraciji. Moj namen je predvsem opozoriti na to, da sta pri analizah, ki so povezane z idejo o elektronski demokraciji, plodno sodelovanje in izmenjava spoznanj z različnih področij nujna.

Da postaja vprašanje izzivov, ki jih v obstoječe in nastajajoče javne prostore prinaša prihod komunikacijske tehnologije, pomembno poglavje tudi znotraj slovenskega konteksta, potrjujejo denimo nekatere nedavne empirične ugotovitve. V raziskavi RIS (avgust 2001) so respondenti izrazili odločno podporo in visoka pričakovanja v zvezi z morebitnim uveljavljanjem t.i. "elektronskih volitev". Kar 65 % vprašanih uporabnikov interneta namreč meni, da bodo volitve v prihodnosti zagotovo potekale prek računalnikov. V njihovih očeh elektronske volitve torej niso (več) neuresničena utopija, pač pa bližnja realnost, ki s seboj prinaša mnoge in korenite spremembe v obstoječih demokratičnih procesih - povečan delež politične participacije (60% vprašanih), povečano interakcijo med politikami in državljani prek interneta (73 %), ne da bi ob tem državljani, družine ali sosedske skupnosti izgubile že ponotranjeni občutek, da volitve predstavljajo nek skupen, "ritualen" dogodek (66 %). Visoko izražena pozitivna pričakovanja je torej potrebno čimprej soočiti z možnostmi za njihovo uresničitev. Zgodovina in evolucija ideje o elektronski demokraciji je v tem okviru lahko izjemno plodno izhodišče za nadaljnje razmišljanje in osmislitev teh empiričnih spoznanj.

Konteksti in zgodovine podob elektronske demokracije

Različni odgovori na vprašanja o tem, kakšen pomen imajo tehnologije v družbi, so bili skozi zgodovino razvoja pogosto tesno povezani z vprašanjem o njihovi koristnosti oziroma uporabnosti (Feenberg, 1999, Vreg, 1990). Odgovori so se tako kristalizirali v dveh ločenih perspektivah - v tisti, ki so tehnologijo razumeli kot koristno in so njen pojav oziroma vpliv v družbi sprejemali z naklonjenostjo; in na tiste, ki so trdili nasprotno. V našem primeru se ne bomo ukvarjali neposredno z vprašanjem koristnosti tehnologij, ki bi bilo ločeno od družbenega konteksta, pač pa z vprašanjem odnosa med demokratizacijo družbe in razvojem specifične vrste tehnologij - novih komunikacijskih tehnologij. Z drugimi besedami, osnovno vprašanje je, v kolikšni meri so se ob razmahu sodobnih interaktivnih komunikacijskih mrež, ki jih omogočajo iznajdbe v računalništvu in telekomunikacijah, odnosi med posamezniki, skupinami, množicami in institucijami obogatili, intenzivirali, izboljšali in postali manj izključujoči, manj omejujoči. Ali torej prepletanje našega vsakdana s komunikacijsko tehnologijo demokratizira družbo?

TABELA 1: Prikaz idej o elektronski demokraciji v njihovih specifičnih družbenih, političnih in teoretskih kontekstih

	vloge komunikacijskih tehnologij	splošne značilnosti in predpostavke
1. FUTURISTIČNE NAPOVEDI: radikalne spremembe v političnih procesih (Toffler, Naisbitt)	* komunikacijska revolucija kot eden od megatrendov * računalnik kot nov in pomemben politični dejavnik	razvoj komunikacijske tehnologije je vzrok sprememb v demokratični politiki in praksi; opiranje na model direktne demokracije
2. ZGODNJI EMPIRIČNI PROJEKTI: pojav pojma "teledemokracija" (Choices for 76, Hawaii Televote, Open/Net)	* sistemi tele-volitev, tele-glasovanj, ki so izpostavili participacijske potenciale informacijskih in komunikacijskih tehnologij	razmah praktičnih poskusov s teledemokracijo; uvedba novih oblik bolj direktne demokracije
3. TEORIJE O PARTICIPATIVNIH POTENCIALIH: (Barber, Budge, Grossman)	* interaktivni sistemi kot nove možnosti za državljane * elektronske pobude in plebisciti * video-telefonski pogovori so po definiciji demokratični	preprosta dostopnost, interaktivnost in enostavnost uporabe tehnologij; konkretne rešitve za probleme velikega obsega; negovanje "dobrega državljana"; opiranje na modela direktne in participativne demokracije
4. ANALIZE POSKUSOV Z IMPLEMENTIRANJEM NOVIH TEHNOLOGIJ: (Abramson, Elstain, Arterton)	* e-plebisciti bi napravili demokracijo hitrejšo, vendar omejujejo pomen racionalnih sodb * projekti niso namenjeni deliberativnemu komuniciranju	dvorezni učinki interaktivnih tehnologij; nove tehnologije ne izkoriščajo vseh deliberativnih potencialov; pojav novih komunikacijskih praks; opiranje na modele reprezentativne demokracije
5. TEORETIZACIJE DELIBERATIVNIH POTENCIALOV: pozornost na posvetovalne in interaktivne komunikacijske procese (Davis, Hale, Coleman, Buchstein)	* internet in grafični vmesniki * deliberativni potenciali računalniško posredovanega komuniciranja * razpravljalne skupine in forumi, spletne reprezentacije in elektronska pošta	komunikacijska tehnologija kot disfunkcionalna za politično participacijo; nezmožnost doseganja konsenza; vzpostavljanje stikov med državljani in predstavniki oblasti; opiranje na teorije deliberativne demokracije
6. NOVA KONCEPTUALNA KONVERGENCA: digitalna ali kibernetična demokracija (Hague in Loader, Alexander in Pal)	* elektronska pošta, spletne reprezentacije * razpravljalne skupine * javni informacijski kioski * državljanske pobude	ločene analize sprememb na ravneh državnih in civilnodružbenih akterjev; digitalna demokracija kot "politični hibrid" z elementi participativne in reprezentativne demokracije

Ena od osrednjih tez tega prispevka je, da so naše različne podobe o elektronski demokraciji v največji meri odvisne od različnih predstav, ki jih imamo glede demokracije. Pri različnih modelih demokracije ne gre le za drugačne poudarke, temveč se razlikujejo predvsem glede na to, kakšne vloge pripisujejo posameznim akterjem in institucijam. Namreč, pojem elektronske demokracije - ne glede na to, kako ga definiramo - že v izhodišču implicira neki model demokratičnega življenja in tudi politike.

Pojem elektronska demokracija ima daljšo zgodovino, kot bi morda sodili na prvi pogled. Ker različni avtorji (npr. Arterton, 1987; Grossman, 1995; Barber, 1997; Buchstein, 1997; Alexander in Pal, 1998; Hague in Loader, 1999) drugače opredeljujejo njeno vsebino in jo analizirajo z različnih zornih kotov, za ta pojem ni mogoče najti kakšne soglasne in nesporne definicije. Še več, zaradi različnih teoretskih tradicij, ki se s tem pojmom srečujejo, je elektronska demokracija izjemno problematična in kontroverzna ideja. Obenem je povezana z različnimi pričakovanji; najbolj razširjeno je denimo stališče, ki ga najdemo tudi pri Lawrenceu Grossmanu: "Na nove interaktivne telekomunikacijske tehnologije gledamo kot na orodja, ki bodo svetu dale potreben zagon in pospešek na njegovi poti k večji svobodi za čim več ljudi, k razmeram, ko bodo imeli ljudje večji vpliv na pomembne odločitve, ki zadevajo njihova življenja. Poceni komunikacijske tehnologije in poceni računalniki naj bi Združene države Amerike spremenile v ogromno elektronsko agoro, v Atene brez sužnjev" (Grossman, 1995: 48).

Toda vprašanje, ki se postavlja, je - koliko so se vsa različna pričakovanja in obeti izpolnili oziroma kakšne možnosti imajo. Če nasprotujoče si poglede na idejo o elektronski demokraciji razvrstimo glede na dileme o tem, ali bodo nove komunikacijske tehnologije korenito preobrazile (v smislu direktne ali plebiscitarne demokracije) ali pa zgolj izpopolnile in dopolnile obstoječa razmerja in prakse, je z današnjimi očmi jasno, da je druga možnost precej bolj uresničljiva. Sodeč po dosedanjih izkušnjah, "elektronska demokracija" ni projekt, ki bi tekmoval z obstoječimi demokratičnimi sistemi, temveč je kompatibilen z mnogimi različnimi in raznorodnimi obstoječimi institucijami, pri čemer je v praksi najpogosteje zastavljen natančno tako, da bi popravil njihove očitne pomanjkljivosti. Eden od razlogov za takšne razmere - ki so v očitnem nasprotju z večino zgodnejših pričakovanj, kot recimo pri Naisbittu ali Tofflerju - je predvsem dejstvo, da so eksperimenti z elektronsko demokracijo le redko vključevali sistematičen teoretski premislek o možnostih in potencialih, ki so na voljo. Po drugi strani je posledica izjemne razširjenosti praktičnih poskusov z novimi komunikacijskimi tehnologijami, ki jih lahko v sodobnosti spremljamo, tudi zanimiva okoliščina, da je začela praksa precej prehitevati teorijo. Tudi zato se nekatere teoretske ideje, ki so bile v 80. ih letih predstavljane s popularnim izrazom "teledemokracija", danes vračajo v komaj kaj drugačni preobleki, vendar z drugačnim izrazom - "digitalna demokracija". Takšno obujanje in oživitve idej skozi praktične poskuse, ne da bi se pri tem upoštevalo dosedanja teoretska spoznanja, jasno kaže, da še nismo presegli točke, na kateri prevladujejo poenostavljajoče (in zmotne) predstave, da je ves problem le v drugačnih in bolj izpopolnjenih tehnologijah.

Druga - prav tako zmotna - predstava, namreč, da so razlike med različnimi pojmovanji elektronske demokracije predvsem retorične variacije, je morda nekoliko manj pogosta, je pa zaradi večje vidnosti forumov, v katerih se pojavlja, mnogo bolj izpostavljena. Kaže se namreč v vsakdanjih, publicističnih, političnih diskurzih, kot na primer - če pogledamo samo tehnološko najrazvitejšo družbo, ZDA - v nastopih Ala Gora², nekdanjega ameriškega podpredsednika, Rossa Perota, Billa Gatesa itd. (gl. tudi Killmeier, 2001). Čeprav so v tem in drugih podobnih primerih teoretski pojmi uporabljeni bolj za retorične namene, nam ideje, ki so ob njih predstavljene, dobro prikazujejo podobe o "naravi" demokracije. Kot pravita Ball in Dagger (1995: 24), različni ljudje si morda želimo krepiti demokracijo, vendar pa "se ne strinjamo o tem, kako to doseči, ker se ne strinjamo o tem, kaj demokracija dejansko je".

Elektronska demokracija seveda ne more biti "obljubljena dežela". Med mnogimi pomisleki, ki so se doslej uveljavili v zvezi s to idejo, bi veljalo upoštevati naslednje (Buchstein, 1997: 250): (1) Stratifikacija. Zaradi neenake porazdelitve tehničnih znanj in finančnih virov, bo računalniška demokracija še zaostрила družbeno stratifikacijo; v nekem specifičnem smislu lahko to pomeni, da bo zaradi neenakega dostopa do interneta, kot novega komunikacijskega kanala, pogojena tudi distribucija političnih informacij. (2) Komercializacija. S porastom števila podjetij in razmahom tržne logike se je internetu že začel spreminjati značaj, ki pa še nima razvitih mehanizmov, da bi zajezil takšne procese. (3) "Panoptifikacija". Premik političnih in tudi vsakdanjih komunikacijskih praks v računalniška omrežja bi lahko oblastem in tržnim podjetjem omogočil nepredstavljive možnosti nadzorovanja. (4) "Raz-stvarjenje". Komuniciranje s pomočjo novih sredstev lahko vodi v vse večje odmikanje uporabnikov od družbene in fizične stvarnosti.

Ob številnih problemih in nejasnostih, ki se odpirajo v zvezi s pojmom elektronska demokracija, je potrebno predvsem proučiti komunikacijske in participacijske tokove v odnosu med državljani in predstavniki oblasti; le tako bomo lahko bolje razumeli možnosti, ki jih ponuja ideja o elektronski demokraciji, in lažje ocenili, v koliko so te možnosti uresničene. Ključno vprašanje je torej, kaj lahko ljudje počnejo z novimi tehnologijami, in šele zatem, kaj lahko tehnologije napravijo iz nas.

Komunikacijski in participacijski potenciali komunikacijskih tehnologij

Najbolj očitno sredstvo političnega izražanja in morda tudi najboljši pokazatelj motiviranosti za politično delovanje so medosebne interakcije o različnih aktualnih vsebinah, ki jih najdemo v računalniško generiranih forumih. Vprašanja o obetih in problemih teorij računalniško posredovanega komuniciranja v sodobni literaturi vse pogosteje privlačijo pozornost raziskovalcev. Ta popularnost najverjetneje

² Gore si je med drugim izmislil danes antološki izraz "informacijska avtocesta". Menil je predvsem, da nam bodo te informacijske avtoceste "omogočile izmenjavo informacij, povezovanje in komuniciranje v globalni skupnosti. Iz teh povezav bomo lahko črpali ekonomski napredek, trdne demokracije, boljše rešitve za globalne in lokalne okoljske probleme, boljši zdravstveni sistem in - nenazadnje - bolj jasen občutek o tem, da si delimo gostoljubje na tem majhnem planetu" (Gore v Davis, 1999: 20-21).

izvira iz dejstva, da ponuja računalniško posredovano komuniciranje mnogo obljub, da bi morda lahko dosegli večjo integriranost različnih družbenih in političnih akterjev. Zelo veliko si obetamo od horizontalnih in tudi vertikalnih ravni participacije. Po mnenju Splichala (1997: 368) demokratizacija komuniciranja pomeni predvsem oblikovanje pogojev za dejavno sodelovanje državljanov v vseh oblikah komuniciranja. Komunikacijske tehnologije omogočajo dostop do političnih informacij in spodbujajo uporabnike k participaciji v javnosti, vendar se vertikalna participacija, ki se izraža z neposredno vključenostjo in vplivanjem na politično odločanje, ne pojavlja v pričakovanem obsegu. S tem problemom so povezana tudi številna druga aktualna vprašanja, s katerimi se ukvarjajo komunikološke in politološke teorije: Ali v sodobni družbi sploh še imamo kaj možnosti za diskurzivno oblikovanje konsenza? Kako naj omogočimo, da se bo javno komuniciranje preoblikovalo tudi v javno posvetovanje? Kako komunikacijske procese povezati s političnim odločanjem?

Osnovni premislek, ki omogoča odgovarjanje na takšna vprašanja, neposredno zadeva tudi pojmovanje tehnologij, njihove vloge in zgodovinskega ozadja. Izrazi, kot so na primer kibernetski prostor, računalniško posredovano komuniciranje, internet in podobni, se v današnjem vsakdanu pojavljajo tako pogosto in naravno, da se zdijo njihove zgodovine nepomembne. Toda tega vprašanja ne bi smeli tako preprosto spregledati. Kot poudarja Mayer (1999: 3), je za uveljavljanje računalniških in telekomunikacijskih tehnologij značilen prelom med dvema pogledoma: sprva so bile računalniške tehnologije razumljene kot gola mehanska orodja oziroma kot elektronske aparature, ki jih je mogoče tako ali drugače uporabiti za človekove namene in potrebe, kasneje - z uveljavljanjem osebnih računalnikov in z uvajanjem računalniških omrežij - pa so postale računalniške tehnologije razumljene predvsem kot komunikacijski pripomočki. Računalnike smo tako vzeli za nova komunikacijska sredstva, za nov (množični) medij. Le ob takšni predpostavki pa je sploh mogoče smiselno proučevati vlogo sodobnih tehnologij v komunikacijskih in participacijskih procesih.

Pojav številnih računalniško posredovanih razprav o vsakdanjih in političnih vprašanjih je najboljši dokaz, da sodobne tehnologije predvsem intenzivirajo komunikacijske tokove. Kot pravi Schneider (1996: 373), računalniško posredovani forumi povečujejo obseg priložnosti posameznih državljanov, da si med seboj izmenjajo mnenja o politiki, obenem pa predstavljajo tudi pomemben prispevek k prizadevanjem, da bi si razvili potrebne veščine za vključevanje v javno oziroma politično življenje. Za ocene o značilnostih in možnih družbenih učinkih razpravljanja o aktualnih političnih temah, ki se pojavljajo v interaktivnih forumih v kibernetskem prostoru, so na voljo številne empirične študije, ki so prav pred kratkim opazile to zanimivo gradivo (Hill in Hughes, 1996; Davis, 1999; Toulouse in Luke, 1998; Hague in Loader, 1999; Wilhelm, 2000). Mnoge takšne analize se osredotočajo predvsem na konferenčne sisteme Usenet (Wilhelm, 2000; Smith and Kollock, 1999; Streck, 1998), katerih prednosti so v tem, da so v primerjavi z drugimi podobnimi razpravljaljskimi forumi obče dostopni, da niso moderirani in da se vanje lahko vključujejo uporabniki z zelo specifičnimi interesi, ker so posamezne razpravljaljske skupine precej razvejane.

Na podlagi teoretskih predpostavk, ki so jih razvile te študije, je mogoče izpostaviti nekatere značilnosti in oblike političnega razpravljanja v različnih računalniško posredovanih forumih. Če takšna spoznanja podkrepimo tudi z izsledki o slovenskih uporabnikih interneta, lahko potrdimo nekatere upravičene dvome, kot tudi nekatere pozitivne ocene teh zanimivih pojavov. Med pozitivnimi pričakovanji zagotovo največ obeta ideja, ki je tudi izjemo problematična, da bo računalniško posredovano komuniciranje omogočilo bolj enakopravno in demokratično komuniciranje. Kot na primer pravi Dahlberg (2001), se danes na internet z njegovimi potenciali za dvosmerno komuniciranje gleda kot na novo sredstvo za spodbujanje javnega diskurza, kar je osnovni pogoj za vzpostavitev elektronske javne sfere. Tudi mnogi praktični poskusi potrjujejo stališče, da so uporabniki interneta pripravljeni uporabljati in raziskati nove komunikacijske kanale. Izkušnje iz sistema PEN iz Santa Monice, MN-Politics iz Minnesote ter Iperbole iz Bologne kažejo še na druge takšne možnosti. Hkrati pa analize konkretnih razprav kažejo tudi številne omejitve in težave. Za ponazoritev lahko morda vzamemo predpostavko o anonimnosti, ki je veljala kot prednost računalniško generiranih forumov, vendar se je izkazala za velik problem zaradi neprijetnih pojavov, ki so se samodejno razvili v teh forumih - retorične diskreditacije sogovornikov, zaničevanje, zmerjanje in neotesanost pri sporazumevanju z drugimi uporabniki.

Pomemben izziv, ki je pogosto predstavljen v študijah interaktivnih forumov, je zato vprašanje o kakovosti deliberativnih procesov; če sploh lahko potrdimo njihov obstoj. Ta izziv so raziskovalci prepoznali že zgodaj, še posebej skrbno pa se ga je v svojih analizah loteval Christopher Arterton (1987), ki je menil, da je mogoče v forumih, ki se jih posamezniki udeležujejo na podlagi lastnega interesa, najlažje racionalno ugotoviti in tudi uresničiti specifične cilje in pričakovanja. Posvetovanje postavlja udeležencem zelo stroge in zahtevne pogoje. Osnovni pogoj je različnost idej in virov, kajti javna razprava naj bi vključevala čim več različnih in nasprotujočih si pogledov (Wilhelm, 2000: 42). Toda izkušnje iz različnih razpravljalnih forumov, recimo v konferenčnih sistemih Usenet, kažejo, da se udeleženci večinoma pogovarjajo s podobno mislečimi in da jih redko vleče k onim, ki imajo nasprotno poglede. Zdi se torej, da uporabniki ne iščejo forumov, kjer bi bila vsa različna mnenja dobro in celovito zastopana, temveč si predvsem prizadevajo najti vzdušje, ki jih bo podpiralo. Soroden problem, ki se nanaša na težave z vzpostavljanjem deliberativnih procesov, se pogosto kaže v nepripravljenosti udeležencev, da bi drug drugega poslušali. Kadar te pripravljenosti ni, je tudi verjetnost, da bodo posamezniki spremenili mnenja, manjša; manjša pa je tudi količina prepričevanja, pogajanja in sklepanja kompromisnih rešitev (Wilhelm, 2000: 44).

Tako kot komunikacijski tokovi so tudi participacijski procesi vpeti v specifične tehnične rešitve, ki jih ponujajo sodobne komunikacijske tehnologije: preprost dostop, individualizirano določanje pogojev in obsega uporabe, interaktivnost in tako dalje. Z uvajanjem novih komunikacijskih tehnologij se v tem smislu spreminjajo tudi pojmovanja politične participacije. Kot poudarjajo teoretiki, se z novimi tehnologijami predvsem odpirajo nove možnosti (Grossman, 1995; Barber, 1984; Poster, 1997). V računalniško generiranih prostorih so politične dejavnosti preprostejše, udobnejše. Tudi pogoji za kolektivno delovanje se spreminjajo, in sicer lahko plodneje vključujejo tudi horizontalne tokove in izmenjave, ne le vertikalnih.

Davis in Owen (1998) v tem smislu pojasnujeta, da je mogoče za internet kot najbolj razširjeno računalniško omrežje opredeliti štiri politične funkcije: (1) dostop do novic in političnih informacij, med katerimi mnoge doslej niso bile dostopne na tako enostaven način, (2) povezovanje med javnimi uradniki in državljani prek različnih spletnih strani, (3) vzpostavljanje forumov za politično razpravljanje, (4) zbiranje stališč in ocenjevanje javnega razpoloženja, pri čemer je mogoče takojšnje delovanje in odziv na dogodke oziroma odločitve (Davis and Owen, 1998: 113).

Čeprav se uvajanje komunikacijskih tehnologij vselej začneja s predstavami o tem, kako naj bi demokracija delovala, je ključen pogoj, ki narekuje uspešnost teh prizadevanj tudi v motiviranosti ne le osrednjih političnih institucij, temveč tudi posameznih državljanov, skupin in organizacij. V sodobnih praktičnih poskusih se specifične potenciale tehnologij izbira predvsem zato, da bi v politično delovanje vstopilo čim več ljudi, in da bi med njimi in političnimi institucijami vzpostavili čim bolj pristne vezi. V tem smislu se kot pomembne kažejo tudi zunanje okoliščine ter širši družbeni kontekst. Pri tem mislim zlasti na splošno naklonjenost ter pripravljenost za sodelovanje v procesih izražanja mnenj in osebnih preferenc; na splošno raven zanimanja za skupna vprašanja; na pripravljenost za vlaganje lastnih virov, tehnološko opismenjenost in tako dalje. Ključni problemi, ki zaslužijo še podrobnejše raziskovanje, so torej: (1) vprašanje dostopa do novih komunikacijskih tehnologij in prek njih do novih komunikacijskih kanalov, (2) predstava o idealnem državljanu, ki spremlja mnoge podobe in pričakovanja v zvezi z elektronsko demokracijo, ter (3) problem interaktivnosti, ki je v mnogih študijah (pre)pogosto izenačen že s samo možnostjo za vključevanje v računalniško podprta komunikacijska okolja.

Značilnosti elektronske javne sfere

Primerno raven abstrakcije, na kateri je mogoče pojasniti omenjena razmerja in okoliščine, lahko najdemo v pojmu elektronske javne sfere. Pričujočega poskusa razčlenitve te zamisli in njenih teoretskih implikacij še ni mogoče imeti za povsem dokončnega, kajti nekaterih vidikov obravnavanih razmerij in nekaterih pojavov še ni mogoče preveriti s pomočjo obstoječih empiričnih izkušenj in spoznanj, zato bo zanje potrebno še nadaljnje kopičenje raziskovalnega znanja in tehnološkega razvoja. Vsekakor pa ostaja dejstvo, da sodobne komunikacijske tehnologije odpirajo mnoga vprašanja za teorijo javne sfere. Te tehnologije, ki odpirajo nove komunikacijske tokove med državljani, sooblikujejo tudi novo obliko "virtualnega združevanja" (Davis, 1999: 149). Na ta način se prostor za javno in politično delovanje širi. V polju sodobnega znanstvenega diskurza tako najdemo številne argumente za proučevanje razmerja med sodobnimi komunikacijskimi tehnologijami in javno sfero, vendar je med njimi težko potegniti kakšen skupni imenovalec (prim. Buchstein, 1997; Poster, 1997; Tsagarousianou, 1998; Schmidtke, 1998; Connery, 1997; Knapp, 1997; Fernback, 1998).

Med najpogostejšimi so vsekakor tiste predstave, ki izhajajo iz konkretnih tehnoloških potencialov komunikacijskih tehnologij. Tu so razlogi za analizo drugačne javne sfere izenačeni z elementi tehnologije (npr. preprosta dostopnost, inter-

aktivnost ali povezanost), te pa je mogoče aplicirati na idejo o univerzalni, nehierarhični in kompleksni javni sferi. Buchstein je v tem smislu mnenja, da je preslika-va sodobnih tehnologij na normativno teorijo demokratične javne sfere pravzaprav možna natančno zato, ker naj bi tehnologije omogočale vrsto različnih uresničitev demokratičnih potencialov - "univerzalni dostop, neprisiljeno komuniciranje, svobodo izražanja, neomejeno tematizacijo in participacijo zunaj tradicionalnih političnih institucij" (Buchstein, 1997: 251).

Drugi pogosto omenjen argument za teoretsko in praktično relevantnost pojma "elektronska javna sfera" se jasneje navezuje na novo, "elektronsko ali računalniško" podprto dimenzijo prostora. Znanstveni in tudi popularni diskurz o komunikacijskih tehnologijah, ki so integrirane v velika svetovna omrežja, je tesno povezan s premislekom o tem, kako predstaviti, pojasniti in interpretirati pojem prostora, ki se vzpostavlja v ključnem pomenu kibernetkega prostora. Poster (1997) recimo pri obravnavi interneta kot okolja, v katerem se konstituira nova pojavna oblika javne sfere, navaja, "da je zasnova političnega značaja interneta v odnosu do pojma javna sfera ustrezna predvsem zato, ker se navezuje na prostorsko metaforo, ki jo sam pojem vključuje" (1997: 206). Pri proučevanju kibernetkega prostora pogosto naletimo na problematizacijo razmerij med elektronsko ustvarjenim prostorom in prostorom kot fizično entiteto, s posebnim poudarkom na naraščajočih možnostih interaktivnega delovanja med udeleženci teh okolij (Chesher, 1997; Healy, 1997; Nunes, 1997). Sleherno komunikacijsko delovanje ima namreč specifično mesto in temu primerne posebne značilnosti. Računalniško posredovano komuniciranje tako ni pojmovano zgolj kot eden od številnih procesov znotraj kibernetkega prostora, temveč kot njegov konstitutivni element.

Tretji, predvsem v zadnjih letih razširjen sklop vprašanj in argumentov, se možnostim za drugačno javno sfero približuje z analizo stvarnih učinkov komunikacijskih tehnologij. In če je tem študijam skupno vsaj to, da vprašanje obstoja elektronske javne sfere običajno navezujejo na potenciale interneta in interaktivnih storitev, ki jih podpira računalniško posredovano komuniciranje, en sklop teh študij gravitira k praktičnim poskusom z elektronsko demokracijo in njihovim učinkom na "raztezanje javne sfere". Tako denimo Rosa Tsagarousianou (1998: 52), ko pravi, da je za ocenjevanje demokratičnih potencialov projektov elektronske demokracije potrebno proučiti njihove učinke na širitev in odpiranje javne sfere; uspeh projektov z elektronsko demokracijo je namreč odvisen od sposobnosti, da v javni sferi podprejo in uvedejo nove oblike "javnosti". Nekatere sorodne razprave skušajo posamezne različice komunikacijskih praks ter prostorov, v katerih se te prakse odvijajo, navezati na nekdanje dogodke in pojave, ki so temeljito zaznamovali oblikovanje javne sfere skozi zgodovino njenega nastajanja (Connery, 1997; Knapp, 1997).³

Če javno sfero povežemo z novimi komunikacijskimi tehnologijami, se zdi njun preplet še najbližje pojmu mediatiziranega javnega ("mediated publicness"). Značilnost tega pojma je, da zmanjšuje problematičnost prostorskih in časovnih

³ Za Conneryja ima recimo pojav "virtualne kavarne" podobno vlogo kot pri Fernbacku IRC ali konferenčni sistem usenet, ker naj bi kot novi areni za participacijo v javnem življenju spominjale na nekdanje angleške kavarne in pariške salone iz 17. in 18. stoletja.

omejitev ter da obenem prispeva k zmanjšanju pomena medosebnega, dialoškega komuniciranja. Podrobnejša primerjava elektronske javne sfere in mediatiziranega javnega je mogoča s pomočjo Thompsonove teorije javnosti (glej Thompson, 1995), v kateri pa še niso mogle biti upoštevane tiste družbene spremembe, ki jih lahko danes spremljamo ob razmahu novih komunikacijskih tehnologij. Današnja preobrazba javne sfere, ki morda lahko privede tudi do neke oblike elektronske javnosti, je specifična natančno v tem smislu, da je oprta na nove oblike komuniciranja, tj. na različne oblike računalniško posredovanega komuniciranja. Če sodobna računalniška omrežja primerjamo s klasičnimi radiodifuznimi in tiskanimi mediji, so slednji bistveno manj interaktivni, manj neposredni in tudi manj dialoški. Tako postane ideja o mediatiziranem javnem problematična. Prevladujoče oblike "kvazi-mediatiziranih interakcij", ki so vključene v Thompsonovo idejo o mediatiziranem javnem, so jasno monološke in enosmerne. V kibernetnem prostoru pa nasprotno - prevladujejo drugačne komunikacijske oblike, ki jih ponujajo na primer številni interaktivni forumi in poštne mreže. Zaradi popularnosti teh forumov se celo zdi, da so v računalniško generiranih prostorih interaktivne in dialoške oblike komuniciranja prevladujoče.

Toda kibernetni prostor ni sestavljen samo iz interaktivnega komuniciranja, temveč so pomemben sestavni del tudi oblike spletnega reprezentiranja. Te so bistveno bližje elementom mediatizirane javne sfere. To kombinacijo sestavnih delov elektronske javne sfere - dilaoga na eni in reprezentacije na drugi strani - lahko bolje razumemo s pomočjo teze Davida Resnicka (1998) o "normalizaciji interneta", ki pojasnjuje osnovne razlike med internetom kot nekim "virtualnim naravnim stanjem" in pa internetom kot "virtualno pluralistično družbo". Ta teza nas namreč opozarja na pogosto spregledan preobrat, in tudi v raziskovanju pogosto spregledan obrat, ki se je zgodil in pomembno preobrazil naše vsakdanje izkušnje pri doživljanju in tudi delovanju znotraj kibernetnega prostora. Pri tem mislim predvsem na pojav in naglo razširitev predstavitev strani na svetovnem spletu (World Wide Web), kjer se odlično kažejo fantastični grafični potenciali, med tem ko so kot logična in povsem preprosta nadgradnja teh potencialov manj pogosto uporabljene možnosti za sinhrono ali asinhrono interaktivno delovanje. Logika spletnih reprezentacij je predvsem "predstavljati se" drugim uporabnikom v kibernetnem prostoru (predstavljati se kot oseba, kot skupina, organizacija ali institucija). Njihova osnovna funkcija je informirati in predstavljati tisto, kar je za predstavljajočega specifično v kompleksnem in raznovrstnem računalniško posredovanem okolju. V primerjavi z medijskimi reprezentacijami, ki jih omogočajo klasični množični mediji, je njihov cilj zelo podoben - kot podobe in simboli namreč povezujejo geografsko razpršene prostore. Sodobna razmišljanja o elektronski javni sferi bi morala torej upoštevati učinke in verjetne posledice obeh konstitutivnih elementov računalniško generiranih javnih prostorov, namreč tako računalniško posredovanih dialogov kot tudi spletnih reprezentacij.

TABELA 2: Primerjava med mediatizirano in elektronsko javno sfero

mediatizirana javna sfera	elektronska javna sfera
nelokaliziran prostor (non-localised space)	nelokaliziran prostor
nedialoški prostor (non-dialogical space)	dialoški, interaktivni prostor
neskončen prostor (open-ended space)	neskončen prostor
kvazi-posredovane interakcije	neposredne, sinhrono in asinhrono interakcije
razmah medijskih reprezentacij z vnaprej določeno grafično podobo	razmah spletnih reprezentacij z možnostjo samostojnega ustvarjanja grafične podobe

Bilo bi pristransko, če bi krivdo za to, da poskusi z uvajanjem novih komunikacijskih tehnologij večinoma niso izpolnili vseh pričakovanj, pripisali konservativnemu pogledu zastopnikov političnih institucij, ki dajejo prednost predstavljanju pred dialogom. Najboljša možnost za natančnejšo pojasnitev teh razlogov je primerjava med reprezentacijami, ki jih najdemo na svetovnem spletu, in tistimi, ki jih ponujajo drugi množični mediji, denimo televizija in radio. Ne gre torej pozabiti, da so nove oblike spletnega predstavljanja, ki se v kibernetnem prostoru nenehno razvijajo in prehitujejo, pomemben sestavni del elektronske javne sfere. Spletne reprezentacije ponujajo uporabnikom številne možnosti za vključevanje v elektronsko javno sfero. Brskanje po spletnih straneh in iskanje uradnih informacij je trenutno celo najbolj pogosta oblika političnega delovanja. Kot namreč kažejo podatki že omenjene spletne ankete (RIS 2001), je kar 84% anketiranih uporabnikov interneta že obiskalo spletno stran kakšne slovenske politične institucije, 80% uporabnikov je s pomočjo svetovnega spleta poiskalo kak uradni dokument, v računalniško posredovani razpravi s politično vsebino pa je sodelovalo le 37% uporabnikov. Ponujene informacije, kot pravi Slevin (2000), naj bi bile zato specializirane in raznovrstne, da bi lahko prispevale k izmenjavanju znanja in da bi lahko tvorno sooblikovale javno sfero. Tako bi imele različne skupine več možnosti za organiziranje in dodatne vire informacij.

Nove oblike združevanja v elektronski javni sferi

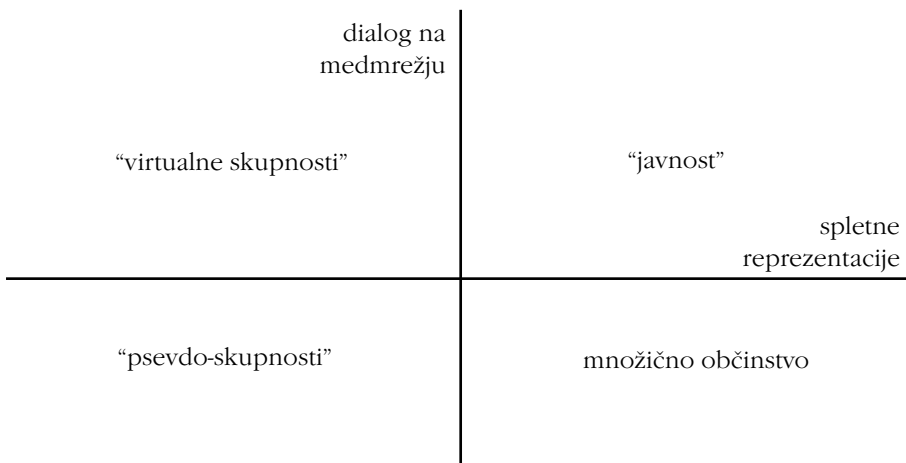
Če upoštevamo obe specifični asociativni praksi - dialog in reprezentacije - in če pri tem upoštevamo inherentno različnost možnih združevanj, ki lahko nastanejo v kibernetnem prostoru, postanejo različni pogoji združevanja, ki jih omogočijo različne uporabe novih komunikacijskih tehnologij, izjemno pomembni. Kibernetni prostor se je sčasoma iz omejenega prostora, ki je bil namenjen zaprtim in že oblikovanim skupinam, preobrazil v odprt prostor, ki ga naseljujejo različne skupnosti, dejavni in ustvarjalni posamezniki, organizirana civilna gibanja,

množična občinstva, institucionalni politični akterji in tako dalje. Kompleksnost morebitnih družbenih formacij je v tem času torej strmo naraščala, vprašanje pa je, kako se kompleksnega okolja delovanj lotiti analitično.

Eden od možnih odzivov na omenjeno dilemo je groba klasifikacija različnih komunikacijskih in participacijskih vzorcev, ki so povezani z demokratičnimi potenciali novih komunikacijskih tehnologij. S tem postopkom lahko namreč razvijemo konceptualno razmejitev med štirimi možnimi kolektivitetami, ki se lahko pojavijo v kibernetnem prostoru in na svoj način prispevajo k delovanju znotraj elektronske javne sfere: (1) virtualne skupnosti, (2) množično občinstvo, (3) "psevdo skupnosti" in (4) javnost (glej sliko 1).

Kibernetni prostor je v svojem tehničnem smislu veliko omrežje med seboj povezanih računalnikov. V družbenem smislu pa označuje mesto raznorodnih družbenih delovanj, praks in odnosov. Če se omejimo samo na tiste njegove dele, ki tvorijo javno komuniciranje in politično delovanje, se neposredno povežemo z osnovnimi družbenimi strukturami, kot so politične institucije, lokalne oblasti, civilna družba in še posebej državljani. Konceptualna rešitev, prikazana spodaj, pa ni mišljena v kakšnem tehno-determinističnem smislu, čeprav tovrstne razlage, ki na primer trdijo, da uvedba novih komunikacijskih tehnologij neizogibno določa prihodnji družbeni razvoj, še vedno prevladujejo v sodobni literaturi. Moja splošna pripomba glede sodobnih refleksij in praktičnih poskusov je namreč prav ta, da le redki vključujejo sistematične teoretske premisleke.

SLIKA 1: Tipi združb, ki se lahko pojavijo in sodelujejo v elektronski javni sferi

Obe ločujoči paradigmi sta seveda tesno prepleteni, ko ju spustimo z ravni analitične abstrakcije. Če si denimo natančneje ogledamo interakcije med različnimi spletnimi stranmi, ki bi jih v splošnem pomenu lahko poimenovali "politične", najdemo različne primere kulture vključevanja in razpravljanja. Posamezniki lahko v diskurzivnem polju internetnih reprezentacij gledajo, berejo in poslušajo, obenem pa so lahko tudi videni, brani in slišani. Ali kot pravi Gauntlett (2000), že dejstvo, da lahko posamezniki, ki so zaradi neke zadeve zaskrbljeni, o tej zadevi oblikujejo svojo spletno stran in se nato znajdejo v elektronskih pogovorih skupaj z ostalimi, ki jih ta zadeva prav tako zanima, ali ki so tako ali drugačne radovedni ali celo nasprotujejo izraženim mnenjem, dejansko ustvarja klimo širšega javnega razpravljanja (Gauntlett, 2000: 17).

Zaključek

Po moji oceni so novi prostori družbenega in političnega delovanja, ki so povezani s pojmom elektronska demokracija, še vedno odprti za spremembe in jih tudi naklonjeno sprejemajo. Buchstein (1997) predlaga, da se za pojasnitve razmerja med internetom in njegovimi potenciali ozremo po obstoječih demokratičnih institucijah. Po njegovem mnenju je internet precej težje uporabiti kot sredstvo za oblikovanje novih oblik demokratične javne sfere kot pa za podporo tistim, ki že obstajajo. Sama bi na tem mestu rada dodala opozorilo, da se velja posvetiti različnim družbenim in političnim praksam, ki jih razvijajo oziroma uporabljajo posamezniki, interesne skupine, družbena gibanja in drugi akterji. Internet je namreč mnogo bolj uporaben in pomemben za izražanje mnenj kot pa za sprejemanje političnih odločitev. Komunikacijski in participacijski procesi, ki jih srečamo v razvitih javnih sferah, dokazujejo, da možnosti še zdaleč niso izčrpane. Poleg tega pa bi bilo treba v raziskovanju bolj sistematično upoštevati kontekste, ki spremljajo te konkretne rabe, pri čemer bi kot osnovno predpostavko lahko vzeli Feenbergovo (1999: 225) misel, da "tehnologija ni določujoča usoda, o kateri se moramo odločiti bodisi za bodisi proti, temveč izziv naši politični in družbeni kreativnosti".

LITERATURA

- Abramson, Arterton and Orren (1988): *The Electronic Commonwealth*. Cambridge: Harvard University Press.
- Alexander, Cynthia J. and Leslie A. Pal (1998): *Digital Democracy: Policy and Politics in Wired World*. Oxford: Oxford University Press.
- Arterton, Christopher F. (1987): *Teledemocracy: Can Technology Protect Democracy?* London: Sage.

- Barber, Benjamin (1984): *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. Berkley: University of California Press.
- Buchstein, Hubertus (1997): Bytes that Bite: The Internet and Deliberative Democracy. *Constellations*, 4, 2, 248-263.
- Budge, Ian (1996): *The New Challenge of Direct Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Clift, Steven (2000): *The E-Democracy E-Book: Democracy is Online 2.0*, at <http://www.publicus.net>, 8. May 2001.
- Coleman, Stephen (1999): Cutting Out the Middle Man: From Virtual Representation to Direct Deliberation. In: B.N. Hague and B.D. Loader (eds.), *Digital Democracy*, 195-210. London: Routledge.
- Connery, Brian (1997): IMHO: Authority and Egalitarian Rheotorc in the Virtual Coffeehouse. In: D. Porter (ed.), *Internet Culture*, 161-180. London: Routledge.
- Davis, Richard and Diana Owen (1998): *New Media and American Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Davis, Richard (1999): *The Web of Politics: The Internet's Impact on the American Political System*. Oxford: Oxford University Press.
- Docter Sharon and William H. Dutton (1998): The First Amandment Online: Santa Monica's Public Electronic Newtork. In: R. Tsagarousianou et al. (eds.), *Cyberdemocracy*, 125-151. London: Routledge.
- Feenberg, Andrew (1999): *Questioning Technology*. London: Routledge.
- Gauntlett David (2000): *Web.Studies: Rewiring Media Studies for the Digital Age*. London: Arnold.
- Hague, Barry N. and Brian D. Loader (1999): *Digital Democracy: Discourse and Decision Making in the Information Age*. London: Routledge.
- Healy, Dave (1997): Cyberspace and Place: The Internet as Middle Landscape on the Electronic Frontier. In: D. Porter (ed.), *Internet Culture*, 55-72. London: Routledge.
- Hill A. Kevin and John E. Hughes (1998): *Cyberpolitics: Citizen Activism in the Age of the Internet*. Lanham: Rowman&Littlefield Publishers.
- Killmeier, Matthew (2001): "The Internet and the Interstate" V: Podnar et al., ur. *Bricolage of Media Studies*. Ljubljana: Pristop.
- Mayer, A. Paul (1999): *Computer Media and Communication: A Reader*. Oxford: Oxford University Press.
- Naisbitt, John (1982): *Megatrends*. New York: Warner Books.
- Porter, David (1996): *Internet Culture*. London: Routledge.
- Poster, Mark (1997): *Cyberdemocracy: Internet and the Public Sphere*. In: D. Porter (ed.), *Internet Culture*, 201-218.
- Resnick, David (1998): Politics on the Internet: the Normalization of Cyberspace. In: C. Toulouse and W.T. Luke (ed.), *The Politics of Cyberspace*, 48-68. London: Routledge.
- Slevin, James (2000): *Internet and Society*. Cambridge: Polity Press.
- Smith A. Marc and Peter Kollock (1999): *Communities in Cyberspace*. London: Routledge.
- Splichal, Slavko (1997): *Javno mnenje: Teoretski razvoj in spori v 20. stoletju*. Ljubljana: FDV.
- Streck, John (1998): Pulling the Plug on Electronic Town Meetings: Participatory Democracy and the Reality of Usenet. In: C. Toulouse and W. T. Luke (ed.), *The Politics of Cyberspace*, 18-47. London: Routledge.

- Thompson, John (1995): *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media*. Cambridge: Polity Press.
- Toffler, Alvin (1980): *Future Shock*. Toronto: Bantam Books.
- Toulouse, Chris and Timothy W. Luke (1998): *The Politics of Cyberspace*. London: Routledge.
- Tsagarousianou, Rosa (1998): *Back to the Future of Democracy: New Technologies, Civic Networks, and Direct Democracy in Greece*. In: Tsagarousianou et al. (ed.), *Cyberdemocracy*, 41-59. London: Routledge.
- Vreg, France (1990): *Demokratsko komuniciranje*. Maribor: Obzorja.
- Wilhelm, G. Anthony (2000): *Democracy in the Digital Age: Challenges to Political Life in Cyberspace*. London: Routledge.